

Horváth Róbert
egyetemi tanár

**A NEMZETKÖZI STATISZTIKAI EGYÜTTMŰKÖDÉS
KIFEJLŐDÉSE**

I.

A statisztikai tudomány kifejlődésében és a statisztikai tudomány jelenlegi állásában is döntő, mondhatni elhatározó szerepet játszik az összehasonlítás gondolata. Végeredményben a nemzetközi statisztika gondolatának kifejlődése is az összehasonlításon alapszik, ahogy ezt egy alkalommal *Zahn* találoán megjegyezte.¹ Az összehasonlítás gondolatának szerepe megmutatkozik mindazokon a különféle statisztikai jellegű gyakorlati, majd később tudományos irányokon, melyek a statisztikai tudomány kifejlődésére vezettek, párhuzamosan a kapitalizmus kifejlődését jelző korai merkantilizmussal.

Elgondolásunk szerint az összehasonlítás gondolata döntő szerepet játszott a korai merkantilizmus azon gazdasági, közelebbről kereskedelmi érdeklődésében, amely a külkereskedelemmel kapcsolatban kereskedelmi tőke kifejlődését eredményezte és ugyancsak döntő szerepet játszott a polgári állam kifejlődéséhez vezető folyamatban is, akár annak államjogi és államigazgatási, akár annak politikai feltételeiről lett légyen szó.

Fenti tételünk igazolására úgy véljük, elegendő itt a külkereskedelemre alapított velencei városállamban meghonosodott követi jelentésekre, elsősorban az ún. velencei »relazioni«-ra gondolni, avagy a későbbiek során az angol merkantilizmus legnagyobb statisztikai képviselőjének, *Petty*-nek a nagy hatalmak gazdasági erejére vonatkozó összehasonlításaira. De ugyanezt példázzák a német leíró statisztikai iránynak, az ún. államtudományi iránynak legkiválóbb termékei, mint pl. *Achenwall*-nak az európai legfontosabb nagyhatalmak leírására vonatkozó munkássága is. E legjellegzetesebb példákra való hivatkozás is rámutat e fejlődés egyik döntő sajátságára, nevezetesen arra, hogy bár a kapitalizmusban kialakult azon fejlődés, mely a statisztikai tudomány kifejlődését is eredményezte, osztályérdekeket, a kapitalista osztály kifejlődését szolgálta, illetve annak gazdasági és állami, politikai ideológiájának kifejlődését, ennek hordozói — eleinte — mégis különféle egyének és még hosszú időnek kell eltelnie ahhoz, hogy ennek az ideológiának a szolgáltatásban különféle specializált statisztikai intézmények jöjjenek létre. A gazdasági osztálycél, melyet a statisztikai tudomány kifejlődése szolgált, elsősorban a tőkés külkereskedelem, majd később a tőkés belső gazdaság, belső piac kialakulásának céljait előmozdító gazdasági bázis megteremtése és a konkrét tényanyag számokban való kifejezése volt, melyen a kapitalista osztály, később pedig a kapitalista állam kereskedelmi politikája felépülhetett. Ez a gazdasági osztálycél — az állam bekapcsolódásán keresztül a kifejlődőben levő

¹ F. *Zahn*: »Statistik« címszó, D. Die Internationale Statistik, Handwörterbuch der Staatswissenschaften, Band VII., 4. Aufl., Jena, 1926., 937. oldal.

polgári osztály támogatásába — a korábbi feudális állam kapitalista állammá való átalakulását eredményezte, áthaladva azon a fejlődési fokon, melyet az abszolút fejedelmi hatalom kialakulása jelentett a polgárság támogatásával, majd ennek az abszolút hatalomnak felvilágosodott formában való gyakorlása jóléti jelleggel, míg végül is azt a polgári forradalom meg nem döntötte és teljesen polgári állammá nem alakította. A statisztikai tudomány kifejlődése folyamán nemcsak az átalakuló feudális abszolút állam gazdaságpolitikája, de társadalompolitikája és államigazgatása, vagy ahogy akkor ezt összefoglaló kifejezéssel nevezték »policiája« számára is igyekezett a fentebb említett ténybeli bázist, a számokban kifejezhető adatanyagot megteremtteni és az átalakuló feudális állam egyes államigazgatási intézményeiben is feltűnnek már az állami statisztikai igazgatás kifejlődésének csirái.

A feltörekvő kapitalista osztály statisztikai eszközökkel elérhető osztály-céljainak megvalósítására szolgáló módszerek, vagyis maga a statisztikai módszer azonban meglehetősen lassan fejlődött ki és kifejlődésében egyelőre az egyének nagyobb szerepet játszottak, mint az említett feudális állami intézmények egyes részlegei. A »súlyok, számok és mértékek nyelvének megteremtése«, — ahogy *Petty* a statisztikai módszert első ízben találóan körülhatárolta² —, meglehetősen nehezen alakult ki és kialakítói elsősorban kereskedők, az élet és járadékbiztosítással foglalkozó üzletemberek, tehát a kapitalista pénzgazdálkodás képviselői, továbbá akár gazdasági érdeklődésű, akár államtudományi érdeklődésű tudósok és egyetemi tanárok, akik elsősorban a magányos tudósok módszerével végeztek el ezt a nagyfontosságú munkát és akik ebben a munkában legfeljebb csak egymásra tudtak támaszkodni.

Az eddigiekben is utaltunk már arra, hogy a kapitalista osztály kifejlődéséhez szükséges osztálycélok és az ezeknek megfelelő, meglehetősen eltérő statisztikai utak és módszerek a merkantilista szakaszban még igen szerteágazók voltak, és hogy ezeknek különféle változatai eleinte inkább eltakarták, semmint felszínre hozták azt a közös tartalmat, amelyet a korábbiakban mint a feltörekvő kapitalizmusnak a kialakulóban levő statisztikai gyakorlaton és a statisztikai tudományon keresztüli szolgálatát jelöltük meg. E tételünk bizonyítása részletesebb kifejtést igényel.

II.

Mint említettük, a velencei »relazioni« célja elsősorban a külkereskedelmi partner gondos megismerése volt és ezeknek az ismereteknek felhasználása szilárd és gyümölcsöző kereskedelmi kapcsolatok céljaira a velencei állam és polgárai tőkefelhalmozásának szolgálatában. A »relazioni« tehát céljukban megfelelnek egy olyan fajta szükséglet kielégítésének, amelyet a mai tőkés államokban vagy szocialista országokban a modern külkereskedelmi útmutató szakkönyvek játszanak.³

A »relazioni« módszere azonban még természetesen jóval primitívebb volt, inkább csak az elérhető összes fontosabb minőségi különbségek értékelésére

² Lásd *W. Petty* posthumus művének előszavában: »Political Arithmetick«, London, 1690., III. o., továbbá *Marx* idevágó kommentárját: *Zur Kritik der politischen Ökonomie*, Berlin, 1951., 49. o. 50/lábjegyzet.

³ Ilyen kézikönyveket ad ki most szocialista külkereskedelmünk számára a Közgazdasági és Jogi Kiadó.

szorítkozott és csak igen ritkán tartalmazott számszerű adatokat. A nehézség ezen az utóbbi téren már csak azért is szinte elháríthatatlan volt, mert Velence külkereskedelmi partnereinek túlnyomó része a levantei vagy a közélkeleti barbár vagy félbarbár, rabszolgatartó vagy feudális jellegű államok közül került ki, amelyek műveltségi foka természetesen az akkori európai államokénál is többnyire alacsonyabb fokon állott. A relazioni-ban mégis bizonyos fejlődés mutatkozott elsősorban annak következtében, hogy egyrészt a kereskedelmi kapcsolatok is folyton bővültek, másrészt hogy az egyes korábbi relazioni-kat a velencei követek mintaként felhasználták jelentéseik elkészítésénél és igyekeztek azokba folyton újabb és újabb elemeket belevinni, hogy egyéni teljesítményeiket a signoria felé kidomborítsák. Erre a körülményre már *John* is rámutatott a statisztikai történetéről szóló kitűnő munkájában, valamint arra is, hogy e követi jelentések összefoglaló értéklésére már *Mocenigo* doge alatt 1420-ban sor került.⁴

E velencei követi jelentésekben a külkereskedelmi jellegű érdeklődés és az idegen államok fontosabb és jellegzetesebb adatainak leírása, vagyis az államtudományi jellegű érdeklődés még éppen azok vázlatos és meglehetősen primitív jellegénél fogva teljesen összeolvadt, illetve nem vált szét. A későbbi fejlődés folyamán azonban a legjellegzetesebbnek gondolatmenetünk szempontjából éppen azt kell tartanunk, hogy ez a szétválás a külkereskedelmi és államtudományi jellegű statisztikai érdeklődés között egyre inkább bekövetkezett.

Kereskedelmi viszonylatban a statisztikai tényanyag kibővítésének és a statisztikai módszer jelentkezésének legkiemelkedőbb állomása a XVII. század végén Angliában kifejlődött és politikai aritmetika néven ismertté vált tudományág lett, melyet *Oncken* helyesen a merkantilizmus statisztikai irányának nevezett el.⁵ Ebben az irányban vált túlnyomóvá ui. először a nem kifejezetten minőségi, hanem elsősorban mennyiségi ismervekkel megragadható gazdasági és részben társadalmi összefüggések rögzítésére irányuló törekvés, főleg a felvilágosodás matematikai és természettudományi jellegű filozófiai beállítottságának megfelelően. Ez az új törekvés a kapitalista osztály statisztikai célkitűzéseinek eltolódásával volt párhuzamos. Ebben a szakaszban már nem a fejletlenebb és a kapitalista jellegű fejlődésen kívülálló kereskedelmi partnerek megismerésére való törekvés, hanem elsősorban a kereskedelmi háborúk korának megfelelő hatalmi vetélkedések gazdasági bázisának feltárása volt a cél, amelyben a kapitalista fejlődésben vetélytársként résztvevő és nagyobb vagy egyenlő erejű gazdasági partnerekkel állottak az egyes országok szemben. A merkantilista fejlődés súlypontjának eltolódása Spanyolországról Hollandiára, Hollandiáról pedig Franciaországra és Angliára ugyanis azt eredményezte a politikai aritmetikának kifejlődése idején, hogy az angol-holland, angol-spanyol és angol-francia rivalizálás igen erőssé vált.

Ez a fejlődés adja meg a háttérrel *Petty* becsléseihez annak eldöntése céljából, hogy Anglia felül tud-e maradni a Franciaországgal vívott kereskedelmi és hatalmi vetélkedésben, vagy *Halley* azon törekvéseihez, hogy a fegyverforgatásra alkalmas férfilakosság kiszámításához is megfelelő módszert dolgozzon ki és ne csupán az életbiztosítási üzletághoz szükséges alapvető

⁴ V. *John*: »Geschichte der Statistik«, I. Teil, Stuttgart, 1884., 36. és köv. o.

⁵ A. *Oncken*: »Geschichte der Nationalökonomie«, I. Theil, Leipzig, 1902., 222. és köv. o.

számításokat. A politikai aritmetika által ez időben Angliában felszínre hozott nagyjelentőségű, de töredékes és csekély körű adatokból is nagy erővel kibontakozó társadalmi valóság feltárása már magával hozta annak felismerését is, hogy itt társadalmi jellegű törvényszerűségekről van szó, melyek megismeréséhez egyedül a statisztikai jellegű politikai aritmetikai tudomány nem elegendő, hanem ahhoz két új fontos, a polgári fejlődés által kifejlesztett tudományágra, a közgazdaságtanra és a népességtudományra is egyaránt szükség van. E felismerést a politikai aritmetikai irány népességtudományi kontribúciói, továbbá közgazdaságtani alapvetése és pénzügyi nézetei egyformán nagy élességgel képviselték.⁶

A második fejlődési vonalat, mely inkább a kifejezetten államtudományi, sőt jogtudományi jellegű, vagyis a polgári állam kifejlődésével kapcsolatos statisztikai irányvonalat képviselte, a velencei követi jelentésekből fejlődött, illetve azok anyagának kibővítéséből és publikálásából előállott egyéni szerzők által megírt államleíró munkák vitték tovább. Ezek a XVI. században, a nagy földrajzi felfedezések hatásaként jöttek létre kb. abban a formában, mint amelyet közülük *Sansovino* és *Botero* munkái képviseltek —, hogy közülük csak a legismertebbekre hivatkozunk. Az érdeklődés és a kíváncsiság ilyen jellegű munkák iránt oly nagy mértékben nyilvánult meg, hogy a XVII. század elején a holland *Elzevir*-testvérek a kapitalista manufaktúra-módszer felhasználásával első kísérletet tettek e szükséglet üzleti kiaknázására. Az általuk létrehozott és a világ összes fontosabb államait ismertető könyvsorozat 60 megjelent kötetében, a »*Republica Elseviriana*«-ban egy olyan első nemzetközi tudományos anyagot tartalmazó enciklopédiája állott elő az államleírásnak, amelynek megismétlésére csak jóval később tettek kísérletet olyan XIX. századi gyűjtemények, mint a *Justus Perthes* által kiadott Gothai Almanach, avagy az angol kiadású *Statesman's Yearbook*.

Az államigazgatás statisztikai követelményeit azonban nem annyira az *Elzevir*-féle sorozat, mint inkább a német protestáns fejedelmi jóléti állam és főleg annak magasabb hivatalnoki kara ismerte fel és vette át elsőnek, mely utóbbi *Oncken* meglátása szerint a 30 éves háború által fejlődésében megakadályozott polgárság funkcióit nemcsak a közgazdasági, de a statisztikai ideológia vonatkozásában is magáévá tette.⁷

A »*Landesfürstliche Wohlstandsstaat*« gondolatának és tartalmának kifejtéséhez a Németországban kialakult statisztikai irány elsősorban azzal járult hozzá, hogy nemcsak az állam ún. alaperőit, azaz népességét és gazdasági alapjait, de annak alkotmányát és államigazgatási jogát is kifejtette. Ennek az iránynak művelése a protestáns német egyetemeken összpontosult és fejlődésének korábbi szakasza, a *Conring-Schmeitzel*-féle iskola, még inkább a szavakkal és szuperlatívuszokkal való államleírást, de még mindig annak kifejezetten összehasonlító válfaját képviselte. Ennek az ún. »*Staatenzustandskunde*«-nak újabb iránya ugyancsak az egyes fontosabb európai államok leírására törekedett, ez utóbbi, *Achenwall-Schlözer*-féle irány azonban

⁶ *Petty* közgazdaságtani nézeteire vonatkozólag lásd azok legújabb értékelését E. *Strauss*: »*Sir William Petty, Portrait of a Genius*, London, 1954., 173. és köv. o., továbbá *Halley*-nek társadalomtudományi következtetéseire nézve lásd az általa feldolgozott Breslau-i halandósági táblákhoz fűzött pótlólagos megjegyzéseit: »*Some Further Considerations on the Breslaw Bills of Mortality*«, *Philosophical Transactions of the Royal Society*, London, 1693., 654. és köv. o.

⁷ *Oncken*, id. m., 232. o.

már egyre inkább áttért a számokkal való leírásra is a XVII. század második felében. A népességtudomány szempontjait a protestáns Németországban a legpregnansabban *Süssmilch* képviselte, foglalkozásának megfelelően meg lehetőségen erős teológiai beállítottsággal, de annak a *Nagy Frigyes* által képviselt népesedéspolitikának is eleget téve, melynek eredményeit a porosz állam népességének megduplázódása jelezte a fridericiánus korszakban.⁸ *Süssmilch* műveinek későbbi kiadásai szállították a kialakuló német statisztikai tudomány számára a korábbi, az angol politikai aritmetikai és a vele egykorú és ekkor kibontakozó francia népességstatisztikai és népességtudományi gyakorlat összefoglalását is. E mű tehát a nemzetközi vonatkozásban elért eredmények elterjedésére nagy hatással volt nemcsak Németországban,⁹ de a német leíró irány fejlődéséhez kapcsolódó egyéb országokban, így többek között hazánkban is.

A számszerűség benyomulása a német leíró irányzatba messzemenő következményekkel járt. A fontosabb európai országok számszerű módon való összehasonlításának megoldása oly nagyszabású munkát igényelt volna az erre törekvő németországi professzoroktól, amely egy ember lehetőségeit és képességeit messze meghaladta és csak egy, az Elzevir-féle megoldáshoz hasonló munkamegosztással lett volna csupán keresztülvihető. A másik még nagyobb nehézség azonban elsősorban abból táplálkozott, hogy számszerű anyag csak a kapitalista fejlődés élén járó, kialakulóban levő leghaladottabb kapitalista államokban állott rendelkezésre és ezekben is csak olyan gyéren, hogy átfogó és teljes összehasonlíthatóságra alkalmas adatokat természetesen még ilyen manufaktúra jellegű munkaszervezéssel sem lehetett volna adni. A német leíró statisztika ilyen irányban való kifejlesztésének legkiválóbb képviselője, *Gatterer*, hiába propagálta tehát az összehasonlító államtudományi statisztika kiterjesztését nemcsak Európára, hanem az egész világra, — magának is be kellett ismernie a fennálló nehézségek következtében, hogy ez a törekvés egyelőre csak egy ideál maradhat, ahogy ezt problematikus jellegű munkájában ki is fejtette.¹⁰

A két nehézség közül tehát — a munkamegosztás és a munkaszervezés tudományos téren való alkalmazásának kérdéséből és az adatok hiányából — az utóbbi volt a nagyobb jelentőségű és a megoldhatatlanabb, melynek hatása egyaránt érezhető volt már az angol politikai aritmetikusok merész számszerű becslésin és a német leíró statisztikai töredékek túlnyomórészt alig összehasonlítható jellegű adatain. Ez utóbbi nehézség volt a megakadályozója annak, hogy a XVIII. század vége felé a nemzetközi statisztika gondolata annak ellenére se legyen képes érvényre jutni, hogy annak jelentőségét *Gatterer* világosan felismerte. Ennek megvalósulásához előbb a statisztikai tudomány fejlődésének egy kerülő útjára volt szükség. Ez a kerülő csak abban a formában valósult meg, hogy a nemzetközi, illetve a világstatisztika vonalán való fejlődéstől előbb visszafelé, a nemzeti statisztika kiépítése felé kellett visszakanyarodni, hogy ez utóbbinak kiépítése után e korlátozottabb körű, de szilárdabb alapokon lehessen ismét a nemzetközi statisztikai integráció gondolatához eljutni.

⁸ Uo., 236. o.

⁹ Ezt a tényt már G. F. *Knapp* is megállapította: »Theorie des Bevölkerungswechsels«, Braunschweig, 1874., 76. és köv. o.

¹⁰ J. E. *Gatterer*: »Ideal einer allgemeinen Weltstatistik«, Göttingen, 1773.

A nemzetközi statisztikai gondolattól elkanyarodó és a nemzeti statisztika kifejlesztésére irányt vevő statisztikai irányvonal hordozója a polgári államokban az állami statisztikai gyakorlat és az ennek nyomán életre hívott állami hivatalos statisztikai szolgálat lett. Ez utóbbinak szervei, mint az állami közigazgatás specializált intézményei tették lehetővé egyben azt is, hogy az egyéni statisztikusok munkáját a manufaktura jellegű, illetve nagyipari módszereknek megfelelő statisztikai módszerek váltsák fel és ezzel lerakták egyben azon lehetőség valóraváltásának alapjait is, hogy az egész világ jobb statisztikai megismerhetőségéhez szükséges átfogó és megbízható statisztikai adatok — egyelőre nemzetenként — rendelkezésre álljanak. A folyamat tartamát és lassú menetét jelzi az a tény is, hogy a társadalmi valóság olyan zseniális kutatója, mint *Marx*, az egyes nemzeti államok statisztikai közül csak az anglaira tudott még támaszkodni »A tőke« I. kötetében az eredeti tőkefelhalmozás vizsgálatánál, miután csak itt állottak rendelkezésére a megfelelő adatok.¹¹

III.

Az abszolút királyi hatalomnak az a belső harca, mely a polgári osztályra, az ún. harmadik rendre támaszkodva kivívta a feudalizmus elleni győzelmet, valamint a nemzeti vetélkedésben a nagyhatalmi állásért és a külső piacok megszerzéséért folyó külső háborúk egyaránt döntő hatással voltak a belső piac kialakítására és a kapitalista jellegű államhatalom intézményeinek kifejlesztésére is. Ezekkel függött össze, hogy az új típusú, nemzeti jellegű centralizált monarchiákban felmerült az az igény is a XVII. és a XVIII. század folyamán, mely a népességnek most már részletesebb és kimerítőbb felmérésére törekedett és azt a gazdálkodás folyamatával való összefüggésében is igyekezett megragadni.

Ismert tény, hogy ez a szükséglet korábban az antik birodalmakban és a feudalizmus korában is felmerült és általában a katonaköteles népesség felmérése, továbbá az állam fenntartásához szükséges adóztatás problémája vált benne a kiemelkedő szemponttá, — elsősorban talán azért, hogy az olyan tragédiák, mint amelyek közül a legspektakulárisabb a római birodalom bukása volt, meg ne ismétlődhessenek.

Ez a félelem indította XIV. Lajos kiváló államférfiját, *Vauban*-t is arra a gondolatra, midőn királyának túlméretezett háborúi Franciaország összes népességi és anyagi erőit szinte maximális mértékben vették igénybe, hogy az egész francia királyság népességi viszonyainak feltárására irányuló kísérletre bírja az uralkodót az ún. »intendánsok«-féle összeírással.¹² Ez a gondolat messze túlment azokon a korábbi, egyes tartományokat érintő részleges felméréseken, amelyeknek maga *Vauban* is tevékeny részese volt, s amelyek alapján egy általános népszámlálásra irányuló gondolatait kidolgozta és magánkiadású könyv alakjában is papírra vetette.¹³ A *Vauban*-féle első átfogó

¹¹ Vö.: *Marx*: »A tőke«, I. köt., Bp. 1948., 256. o. 45/lábjegyzetével — valamint a szerző: »*Marx* hozzájárulása a statisztikai tudomány alapjainak megteremtéséhez«, A Szegedi Jogi Kar Évkönyve, szerk.: *Schultheisz* Emil, Szeged, 1953., 59. o.

¹² P. E. *Vincent*: »French Demography in the 18th Century«, *Population Studies*, 1947. N. 1., 44. és köv. o.

¹³ E. *Esmonin*: »Quelques Données Inédites sur *Vauban* et les Premiers Recensements de la Population«, *Population*, 1954., No. 3., 508. és köv. o.

népszámlálás a XVII. és XVIII. század fordulóján, az ún. intendánsok összeírása, ha nem is érte el végcélját, és eredményei sem váltak hosszú ideig közismertté, mégis elindította azt a nagyszabású fejlődést a polgári állam fejlődést legtisztábban megvalósító Franciaországban, melynek eredményei a XVIII. és XIX. század fordulóján értek be. A XVIII. század folyamán ui. Franciaországban egyre nagyobb és egyre átfogóbb kísérletek történtek az intendánsok részéről az egyes közigazgatási kerületek népességi állapotának teljes felmérésére és ezek a törekvések párosulva a francia politikai aritmetika olyan kiváló képviselőinek munkásságával, mint pl. *Déparcieux*, továbbá a népesség általános elméletére vonatkozó olyan kísérletekkel, mint *Mirabeau* munkássága,¹⁴ specializált állami intézményeket is fejlesztettek ki, amelyeknek a külkereskedelem és a közellátásra vonatkozó fontosabb adatok gyűjtése volt feladata.¹⁵

A nagy francia forradalom győzelme és a nemzetközi reakció erőfeszítései által előállott háborús helyzetben ezeken a korábbi alapokon új és hatalmas erőfeszítések születtek a kialakult francia polgári állam népességi és katonai, valamint gazdasági viszonyainak átfogó felmérésére, melyeknek eredményeit teljes mértékben a napóleoni államépítés tudta azonban csak learatni. Így született meg a XVIII. és XIX. század fordulóján az első modern értelemben vett polgári hivatalos statisztikai szolgálat, az első polgári »statisztikai hivatal«.¹⁶

Hogy ez az első polgári hivatalos statisztikai szolgálat mégsem tudta a XIX. század első évtizedeiben hivatását betölteni, annak okai között elsősorban a hivatal szervezésének, az egyéni tudományos módszerek túltengésének a manufaktúra, vagy a nagyipari jellegű munkamegosztás helyett, valamint a statisztikai tudomány szűkebb értelemben ekkortájt vett kialakulatlan módszertani kérdéseinek volt jelentős szerepe. E nehézségek miatt tulajdonképpen csak a XIX. század 30-as éveiben alakulhatott ki egy, a hivatását betöltő polgári statisztikai hivatal, előbb a belga, majd a francia, illetve angol hivatalos statisztikai szolgálat kereteiben 1827—33 között, mely fejlődésben már *Quetelet* hatása is kiemelkedő jellegű volt.

Mielőtt ez utóbbi tényezők szerepét a nemzetközi statisztikai együttműködés kialakításában felmérni törekednénk, szükséges azonban, hogy röviden annak az összeolvadásnak a kérdésére is rámutassunk, mely a politikai aritmetika és az állami statisztikai hivatalok kialakítására való törekvés között egyrésről, és az ún. leíró statisztikai irány között másrésről bekövetkezett, ahogy ezt legutóbb más helyütt részletesebben kifejtettük.¹⁷ Ez az összeolvadás hozta meg ugyanis annak lehetőségét, hogy egy nemzeti statisztikai számbavételi rendszer kialakítása tartalmi vonalon megtörténhessék és hogy a

¹⁴ Vö. A. *Déparcieux*: »Essai sur les Probabilités de la Durée de la Vie Humaine«, Paris, 1746., továbbá M. d. *Mirabeau* (père): *L'Ami des Hommes ou Traité de la Population*, Paris, 1756—1758. Ezek alapján alakult ki a francia tudományos és hivatalos statisztika fénykora J. J. *Espilly*, *de la Michodière* és *Montyon* munkásságán keresztül a XVIII. sz. második felében.

¹⁵ Itt elsősorban az 1781-ben felállított Bureau de la Balance du Commerce-re gondolunk, mely 1792-től Bureau des Archives du Commerce néven működött. Vö. a szerző: »A francia hivatalos statisztikai szolgálat múltja«, Klny. a Magyar Statisztikai Szemle 1947. 11—12. számából, 4. o.

¹⁶ Uo., 5. o.

¹⁷ Vö. a szerző: »A magyar hivatalos statisztikai szolgálat kialakulásának jelentőségéről«, Statisztikai Szemle, 1958. 3. sz., 162. és köv. o.

statisztikai tudomány, a valószínűségszámítási iskola tudományos tanaival átítatva, sajátos módszerét, a statisztikai módszert is kialakítsa s a nemzeti statisztika tartalmi adatait azok segítségével feldolgozza.

Mint említettük a hivatalos statisztika és a politikai aritmetika gondolata leginkább Franciaországban közeledett egymáshoz a XVIII. század folyamán. Hasonló kezdeményezésekkel lehet azonban találkozni Svédországban is e század közepétáján, majdnem hasonló politikai okok hatására. A svéd nemzeti állam kialakítása, az ezzel kapcsolatos s főleg *XII. Károly* által kiteljesített nagyhatalmi politika, katasztrófális népességi helyzetbe sodorta Svédországot. Az ezzel összefüggésben felszínre került aggályok vezettek oda, hogy a svéd protestáns államegyház területi szervezetét s hierarchikus tagoltságát felhasználva, a svéd Tudományos Akadémia vette kezébe az állami törvényekkel elrendelt és az előbb említett államegyház közvetítésével felvett, illetve összegyűjtött népességi adatok feldolgozását. A svéd Tudományos Akadémia jelentései tudós főttkára, *Wargentín* hatására, ha töredékesen is, de fokozatosan nemcsak a népmozgalom, de az álló népesség adatainak megragadására is törekedtek.¹⁸

A felvilágosult abszolutizmusnál ez a kérdés már úgy jelentkezett, hogy egyik fő államcéljaként a populacionista politikát tekintette. Ennek megvalósítására a nagyhatalmaknál később általában népszámlálási törekvésekre került sor, így az osztrák birodalomban *Mária Terézia* és *II. József*, az orosz birodalomban pedig főleg *II. Katalin* uralkodása alatt. Az osztrák birodalomban a leíró államtudomány ún. katolikus változata¹⁹ nyert elismerést az egyetemeken, mely nem kedvezett annyira a statisztikai tudomány kifejlődésének, mint a protestáns egyetemeken kialakult irányvonal, sőt volt egy időszak, amikor *Süssmilch* tanait egyenesen betiltották pl. az osztrák birodalomban.

Ennek ellenére a magyar statisztikai tudomány egyik úttörő képviselőjét, *Schwartner Márton*t illeti az érdem, hogy a *II. József*-féle népszámlálás állandó népességre vonatkozó adatainak felhasználásával, valamint *Süssmilch* tanaira támaszkodva és a göttingai protestáns statisztikai iránynak későbbi változatán csüngve kifejlesztette a nemzeti statisztika tartalmi rendszerét és így azt igen nagy mértékben közelítette a hivatalos statisztikai szolgálat gondolatához. A nemzetközi statisztikai irodalomban joggal tartják tehát *Schwartner*t a leíró statisztikai és a politikai aritmetikai irány világviszonylatban is első egyesítőjének *Gabaglio* nyomán.²⁰

Gondolatmenetünk szempontjából külön kiemelendő azonban az is, hogy *Schwartner* nemcsak az említett két irány egyesítésével, de az egyedi ország elsőízbeni teljes statisztikai leírásának sikeres kísérletével is egyedülálló teljesítményt nyújtott, rámutatva több évtizedre a statisztika valódi munkaterületére és meghaladva ezzel egy újabb fejlődési fokot. Csak így érthető meg az is, hogy *Schwartner* németnyelvű művének első kiadása már magára mesterére, *Schlözer*-re is komoly hatással volt, aki az orosz birodalomban kifejtett államigazgatási tanácsadó tevékenységének tapasztalatait csak akkor kezdte a hivatalos statisztikai szolgálat kiépítésének a szolgálatába állítani, midőn *Schwartner* munkájának hatása alatt az első francia statisztikai szol-

¹⁸ *H. Westergaard*: »Contributions to the History of Statistics«, London, 1932.

¹⁹ *Oncken*, id. m., 227. o.

²⁰ *A. Gabaglio*: »Storia della Statistica«, Milano, 1888., II. köt., 437. o.

gálattal a kapcsolatot felvette és levelezésén keresztül annak tapasztalatait is megismerte, — ahogy erre *John* is utalt.²¹

Ez a fordulat egyben eldöntötte a régi és új német leíró statisztikai irány közötti harcot is a XIX. század első évtizedeiben az új irány, valamint a hivatalos statisztikai szolgálattal való szorosabb együttműködés javára. Ebben az új fejlődésben tehát az utóbbi szempontból is nagyra kell értékelnünk — nemzetközi viszonylatban is — *Schwartner* kezdeményezését, mert ezáltal ő jelölte ki azt az utat, amelyen a polgári statisztikai tudomány kialakulása a későbbiek folyamán bekövetkezett.

Jelentősnek kell azonban tartanunk *Schwartner* munkásságát abból a szempontból is, hogy a polgári nemzeti statisztika tartalmi kereteinek megalkotásával és lehetőleg hivatalos adatok tömegére való alapozásával még olyan országokban is lehetővé tette a polgári fejlődésnek megfelelő statisztikai fejlődést, ahol nemzeti hivatalos statisztikai szolgálat a sajátos történelmi fejlődés következtében nem jöhetett létre. A leíró statisztika késői XIX. századi azon iránya ui., amely Magyarországon is nagy szerepet játszott, ily módon haladó jelleget nyert, ahogy ezt a XIX. századi magyar leíró statisztika legjelentősebb késői képviselőjével, *Fényes Elekkel* kapcsolatban nemrégiben igazolni igyekeztünk.²² Ennyiben tehát nem tudnák minden vonatkozásban *Osztroumov*-val egyetérteni, aki a leíró statisztikai irány működését általában retrográdnak tekintette, miután a leíró irányzatnak ezekre a sajátos vonásaira az általa képviselt különben helyes általánosítás nem fordított figyelmet.²³

Ahogy az eddigiekben is utaltunk már rá, a leíró statisztikai irány modernebb válfajának, a politikai aritmetikának és az állami hivatalos statisztikai szolgálat tapasztalatainak összeolvadása még mindig nem tette lehetővé a polgári nemzeti statisztika kiépítésének megoldását mindaddig, míg a polgári hivatalos statisztikának az ehhez szükséges manufaktúra, illetve nagyipari jellegű akcióképes szervezete létre nem jött, — továbbá, míg a statisztikai tudomány sajátos tudományos módszerét a hivatalos statisztikai tevékenységgel karöltve kialakítani nem sikerült. Ez utóbbi két területen fejtette ki tevékenységét *Quetelet*, aki e két döntő területen végzett kontribúciójával olyan erős befolyást gyakorolt a polgári statisztikai tudomány és a polgári hivatalos statisztikai szolgálat kifejlődésére, hogy többnyire méltán nevezik még ma is őt a »polgári statisztikai tudomány atyjának«. *Quetelet* tevékenysége mindkét említett területen annyira szervesen összetartozó és annyira elválaszthatatlan, hogy tulajdonképpen erőszakot követünk el munkássága értékelésénél, midőn ezeket a teljesítményeit pusztán gondolatmenetünk ki-fejtésének megkönnyítése érdekében részletekre bontjuk az alábbiakban

A statisztikai módszer kifejlesztéséhez *Quetelet*-t kétségkívül egyrészt természettudományos alpműveltsége, valamint a nagy francia valószínűség-számítási iskola tagjaival fennálló személyes kapcsolatai vezették el, vagy legalább is ezek adták hozzá az alapokat. A statisztika tantörténetében ismere-

²¹ *John*, id. m., 108. és köv. o.

²² Vö. a szerző: »*Fényes Elek*, a haladó magyar statisztikus és reformer (1807—1876)«, Acta Universitatis Szegediensis, Acta Juridica et Politica, Tom. III., Fasc. 5., Szeged, 1957.

²³ Sz. *Osztroumov*: »A nemzetközi statisztika történetének főbb szakaszai«, (tulajdonképpen a statisztika nemzetközi történetének főbb szakaszai), Statisztikai Szemle, 1950. 11. sz., 734. és köv. o.

tes, hogy *Laplace*, *Fourier* és *Poisson* egyformán törekedtek a valószínűség-számítás társadalomtudományi területen való alkalmazására, mégpedig annak mind népességstatisztikai, mind gazdaságstatisztikai, sőt igazságügyi statisztikai alkalmazására is.²⁴ Ezen a téren azonban egyikük sem jutott olyan messze, mint éppen *Quetelet*, akinek a németalföldi, majd belga statisztikai hivatalban kifejtett úttörő munkássága megadta a statisztikai módszer matematikai-technikai alapproblémáinak olyan átfogó ismeretét, melynek birtokában a sajátos statisztikai módszer egész területének átfogására vált képessé. E rendszer kidolgozásában nagy szerepet játszottak azon tudományos tanácsadó testület által gyűjtött tapasztalatok is, mely *Quetelet* körül hivatali viszonylatban alakult ki és melynek működése később legális formát is nyert a belga hivatalos statisztikai szolgálat statisztikai tanácsa formájában.²⁵ Hasonlóan pozitív szerepet játszottak a XIX. sz. harmincas éveiben kialakult különféle nemzeti alapon létesült tudományos statisztikai társaságok, majd később az egyes nemzeti tudományos akadémiák statisztikai szekciói is.

Quetelet a gyakorlatban kialakult rendszert tulajdonképpen csak akkor szintetizálta elméletileg is, midőn mint *Albert* belga királyi herceg korábbi nevelője a statisztikai módszerről szóló átfogó művét »La méthode statistique« címnel 1848-ban Brüsszelben papírra vetette. *Quetelet*nek ezt a szakörökben is kevesebb figyelemre méltatott művét gondolatmenetünk kifejtése szempontjából lényegesen döntőbb jelentőségűnek kell tartanunk, mint 1835-ben először megjelent főművét, a »Szociális fizikát«, melyben először pendítette meg csupán nagyjelentőségű gondolatait. A későbbi mű ui. sokkal rendszeresebb és lezártabb kifejtését adja az átlagok statisztikai elméletének és egyáltalán a polgári statisztika módszerének, vagyis saját kora szempontjából a »par excellence« statisztikai módszernek. A statisztikai módszer terén ezen régóta érzett hiány pótlásával *Quetelet* megtette szinte az utolsó lépést a polgári statisztikai tudomány kialakítása felé.

A nemzeti statisztika teljes kifejlesztése irányában még hátralévő betetőző lépést a polgári statisztika ugyancsak *Quetelet* és *Albert* herceg közreműködésével tette meg.²⁶

Albert herceget mély műveltsége és a társadalomtudományok, így különösen a statisztikai tudomány iránti érdeklődése képessé tette arra, hogy *Quetelet* tanainak nagy gyakorlati jelentőségét nemcsak állami szempontból, de a polgári államok közötti nemzetközi tapasztalatcsere szempontjából is felismerje. *Quetelet*-nek azt a nagyjelentőségű elgondolását, hogy a különféle polgári államokban kialakult hivatalos statisztikai szolgálatok és a tulajdonképpen már kialakult polgári statisztikai tudomány különböző nemzetekhez tartozó tudományos képviselőinek tapasztalatait össze kellene vetni és nemzetközi statisztikai kongresszuson kellene nemzetközi tapasztalatcsere formájában az egész polgári világ közkincsévé tenni — szintén *Albert* herceg karolta fel. Mint *Viktória* angol királynő férje — »prince consort« —, *Albert* herceg abban a helyzetben volt, hogy az 1851-ben megrendezett londoni világiállítást erre a célra felhasználhassa és hivatalosan kérje fel a haladottabb pol-

²⁴ Vö. *Knapp*, *John* és *Westergaard* id. munkáival.

²⁵ »The History of Statistics« edited by *J. Koren*, Baltimore, 1918., Belgium.

²⁶ *Albert* herceg befolyását a statisztika fejlődésére legutóbb *W. F. Willcox* méltatta: »Developments of International Statistics c. dolgozatában, Problems in the Collection and Comparability of International Statistics, 1948. Conference of the Milbank Memorial Fund, New York, 1949. 10. és köv. o.

gári államokat arra, hogy az ezt követő első nemzetközi statisztikai kongresszuson magukat hivatalos gyakorlati és tudományos szakemberekből álló delegációkkal képviseltessék.

Nyugodtan lehet állítani, hogy a két-három évenként 1853—1876-ig sorozatosan megrendezett 9 nemzetközi statisztikai kongresszus és egyáltalán a polgári statisztikai tudomány elhatározó szerepet játszott, ebben az ún. »kongresszusi periódusban« a nemzeti statisztikai gyakorlat fejlődésében, olyan szerepet, amelyet tovább a tisztán nemzeti alapokon folyó polgári fejlődés nem lett volna képes már betölteni. A hivatalos statisztika szervezetének, munkamódszereinek kialakítása, valamint a statisztikai módszer átfogó tudományos kidolgozása e kollektív erőfeszítés nélkül aligha következett volna be olyan gyorsasággal, mint ebben a pár évtizedben.

Semmiképpen sem lehet egyetérteni tehát *Newmarch* azon ironikus bírálatával, mely ezeket a nemzetközi statisztikai kongresszusokat csak nemzetközi jellegű »piknikeknek« volt hajlandó minősíteni és mely ennek megfelelően jelentőségüket sem a statisztikai gyakorlat, sem a statisztikai tudomány további fejlődése szempontjából nem értékelte sokra.²⁷

A kongresszusi periódusnak, — ahogy *Westergaard* a XIX. század ötvenes-hetvenes éveit nevezte — gondolatmenetünkől következően még egy igen nagyszabású eredménye volt a polgári statisztikai tudomány teljes ki-fejldése szempontjából. A nemzeti statisztikai gondolat kiteljesedésével egy-csapásra megnyílt az út a széles ténybeli bázison történő és most már az egyértelmű statisztikai gyakorlaton és módszeren, továbbá azonos tudományos elveken alapuló nemzetközi összehasonlítások felé, vagyis a polgári nemzetközi statisztika gondolatának újbóli felvetődése felé.

Quetelet sokoldalúságát ismerve szinte nem is lehet természetesen azt feltételezni, hogy *Quetelet* elgondolásai kizárólag csak arra szorítkoztak volna, hogy a kialakuló nemzetközi statisztikai együttműködésből kizárólag a nemzeti fejlődés számára kívánjanak különböző előnyös hatásokat és eredményeket elérni. *Quetelet* határozottan törekedett a szó igazi értelmében vett nemzetközi statisztikai együttműködés kialakítására és így ideoágó tevékenységének vizsgálata átvezet már a dolgozatunk szempontjából legjelentősebbnek tekinthető fejlődéshez, a megvalósult — ha egyelőre csak a polgári fejlődés alapján megvalósult — nemzetközi statisztikai együttműködés korszakához.

IV.

*Quetelet*ben még élénken éltek az előző század, a felvilágosodás századának filozófiai és társadalmi eszméi, sőt lehet mondani illúziói is, köztük elsősorban az emberiség haladásába vetett korlátlan hit, a humanitás nagy eszméje s az az elképzelés, hogy ezek az eszmék képesek a nemzeti és nemzetközi polgári fejlődés adott, és az imperializmus előestéjével egyre inkább kibontakozó — de a legtöbbször által ekkor még jelentőségükben meg nem értett — korlátaikat áthágni.

Quetelet — felfogásának megfelelően — úgy képzelte, hogy statisztikai téren a nemzetközi együttműködés egyik legdöntőbb feladata az, hogy közös nemzetközi erőfeszítéssel egységes elvek alapján és kidolgozásban létrehozza

²⁷ *Westergaard*, id. m., 183. o.

egyelőre legalábbis a »civilizált államok« egészére kiterjedő nemzetközi statisztikát. *Quetelet* tehát egy olyan, világviszonylatban egységes statisztikai adatgyűjtés létrehozását is célba vette, mely a nemzeti statisztikai gondolatánál már eggyel magasabb fejlődési fokot képviselt és melynek létrehozásában az egyes államok hivatalos statisztikai szervei, vagy az ezek által erre a célra igénybevett tudósok a nemzetközi statisztikai szerveiként működtek, illetve szerepeltek volna. A XVIII. század végétől, illetve a XIX. század elejétől mintegy 6—7 évtized alatt megfutott út a statisztikai tudomány és a statisztikai hivatalos szolgálatok fejlődésében lehetővé tette tehát, hogy a statisztikai integráció ezen a nemzetközi fokon is bekövetkezzék. Mint említettük — ez a kezdeményezés *Quetelet* elképzelése szerint egyelőre csak a civilizált országokra terjedt volna ki, vagyis csak Európára — egy »Statistique internationale de l'Europe« formájában, amely monográfikusan dolgozta volna fel az egyes fontosabb európai országok népességi, gazdaságstatisztikai s egyéb szektorait.

Az elsők között elkészült monográfia, a nemzetközi szőlészeti és borászati statisztika éppen hazánkfianak, a kivitelezéssel megbízott *Keleti Károly*-nak érdemeit is öregbítette.²⁸ Az utolsó, 1876-os budapesti nemzetközi statisztikai kongresszus után azonban a nemzetközi statisztikai együttműködés korábbi formáját lehetetlen volt tovább folytatni amiatt, hogy az ekkor már nagy erővel jelentkező német imperializmus felbomlasztotta a nemzetközi statisztikai együttműködés — »quasi« államjogi alapon fennálló — kialakult formáit.

A német—francia háború következtében létrejött német birodalomban 1872-ben ui. birodalmi statisztikai hivatal alakult, amely az egységes német államok statisztikai tevékenységét most már lényegesen szorosabb és szerveesebb egységbe foglalta, mint ahogy azt az 1833—1872 közötti időszakra nézve a német vámunió, a »Zollverein« átfogni képes volt. A német birodalmi statisztikai szolgálat képviselői azonban az új német birodalom szuverénitásával összeegyeztethetetlennek találták azokat a törekvéseket, amelyek a kongresszus korábbi tetszőleges érvényű és inkább csak »ajánlás« jellegű határozatait kötelező erővel kívánták felruházni. Emiatt a kongresszus munkájából magukat kivonták és abban tovább nem kívántak résztvenni. *Keleti* — akinek vállaira a következő nemzetközi statisztikai kongresszus összehívása hárult — e lépés miatt nem volt többé abban a helyzetben, hogy a tervezett következő, X. nemzetközi statisztikai kongresszust össze tudja hívni. A német lépés, amelyet más államok is követtek, nemcsak amiatt volt végzetes, mert több mint tíz évre megszakította a már kialakult nemzetközi együttműködést, hanem azért is, mert annak felvétele is teljesen új formában és új körülmények között következhetett csak be.

Ezt a formát messzemenően determinálta a kapitalista fejlődés új, bonyolultabb szakaszába való belépés, az imperializmus jelentkezése.

A nemzetközi statisztikai gondolat olyan szervezett formában való érvényesülését ui., mint amelyet a kongresszusi »nemzetközi statisztika« kidolgozásával kapcsolatos kötelező erejű határozatok jelentettek volna a kormányok

²⁸ Az elkészült kevés számú kötet között első volt ugyanis *Ch. Keleti: Statistique Viticole, I.-ère Partie: La Viticulture de la Hongrie, 1860—1873.*, Bp. 1875. c. kötete. Egy évvel később jelent meg az ugyancsak magyar *Kőrösy Józseftől* egy hasonló jellegű munka a nagyvárosok statisztikájáról.

felé, valamint különösen a nemzetközi statisztikai kongresszusok e határozatok végrehajtásának felülvizsgálására létrehozott állandó bizottságának kialakítása a »Commission permanente« formájában» 1872-ben, nyilvánvalóan nem fért össze az imperializmus előestéjén jelentkező különféle nagyhatalmi rivalizálásokkal, amelyeknek gyökerei az új gazdasági fejlődésben rejtettek.

Engels már egy 1885-ös újságcikkben rámutatott arra, hogy a szabad versenynek az a liberalizmusa, amelyen addig a kapitalizmus fejlődésének mozgató ereje nyugodott, Angliának, mint az ipari forradalomban élenjáró országnak ipari monopóliumán alapult. Tekintve azonban azt, hogy az ipari forradalom feltételei másutt is fennforogtak, ez a monopóliumhelyzet nem állhatott sokáig fenn s az új ipari nagyhatalmak kialakulása — *Engels* nézetei szerint — magában hordozta már az újabb nagyszabású kapitalista vándorságok és összeütközések csiráit.²⁹ Végeredményben ezeknek az ellentéteknek ideológiai megalapozásaként lehet a polgári közgazdaságtanban jelentkező ún. nemzeti irányzatot is felfogni, amelyet a szerény amerikai megalapozás után éppen *List* emelt a XIX. század uralkodó doktrínájává Németországban és ez a tan jelentős szerepet játszott nemcsak a német Zollverein, de a német egység létrehozásában is.

Még ha el is fogadjuk azt a kritikát, melyet a nemzetközi statisztikai kongresszusok felbomlása után 10 évvel *Neumann-Spallart* professzor azok különféle hibái fölött gyakorolt, — melyek között jelentős helyet foglal el az is, hogy a kongresszus elsieltett határozatai túl gyorsan kívántak olyan alapvető változásokat a hivatalos statisztika terén létrehozni, melyek nem voltak kellő figyelemmel az egyes országok általános közigazgatási rendszerére, hagyományaira, statisztikai szervezeteire, stb.³⁰ — a döntő jelentőséget a nemzetközi statisztikai kongresszusok felbomlasztásában akkor is inkább a nagyhatalmi ellentétek jelentkezésében és különösen az e téren elhangzott és a nemzetközi statisztikai kongresszusokat felbomlasztó 1879-es *Bismarck* által kimondott vétóban kell — nézetünk szerint — keresni.³¹ Ez a nézetünk annál is inkább figyelemre tarthat számot, mert sem a polgári, sem a szocialista társadalomtudomány mindezideig a nemzetközi statisztikai kongresszusok bukását az imperializmus korai jelentkezésével kapcsolatba nem hozta s így annak jelentőségét sem mérhette fel a történettudomány szempontjából.

Mint említettük, a statisztikai téren megvalósult első intézményes nemzetközi együttműködés meglehetősen nagy kihatású kudarca után olyan utakat és módokat kellett keresni, amelyek a nemzeti szuverenitás és különösen a nagyhatalmi vetélkedés kérdéseit már eleve nem érintették, sőt azokat messzire elkerülték. Tekintettel azonban arra, hogy — *Neumann-Spallart* professzor értékelése szerint is — a kongresszusokban igen sok volt a pozitív vonás, továbbá arra, hogy az ezek által kialakított nemzetközi statisztikai közvélemény is szükségét érezte a nemzetközi együttműködés valamilyen formájának, az elsősorban érintett statisztikai tudományos körök igen nagy

²⁹ *F. Engels*: »Die Lage der arbeitenden Klasse in England«, Stuttgart, 1892, Vorwort 1892., XXI. o.

³⁰ *Vö. Neumann-Spallart* bírálatának összefoglalásával, *F. Zahn*: »50 Années de l'Institut International de Statistique«, Munich, 1934., 4. és köv. o.

³¹ Ezen a véleményen van legújabban *W. R. Leonard*: »An Outlook Report«, Journal of the American Statistical Association, 1958., March, 9. és köv. o.

óvatossággal, de mintegy tíz évvel később mégis csak felvették a kezdeményezést a nemzetközi statisztikai együttműködés új formáinak létrehozása tárgyában.

Az alkalmat ehhez a Londoni Statisztikai Társaság, mint kifejezetten tudományos társaság 1884-ben aktuális 50 éves jubileuma szolgáltatta, melynek létrejöttében annak idején magának *Quetelet*nek is tevékeny része volt és így az bizonyos értelemben *Quetelet* elgondolásainak letéteményeseként is szerepelt a kongresszusok megszűnése óta. E társaság, melyet a Párisi Statisztikai Társaság is támogatott törekvéseiben, jubileumi ülésének harmadik pontjaként a létesítendő új nemzetközi statisztikai társulás feletti vitát tűzte napirendjére, melynek előadójául *Neumann-Spallart* professzort kérte fel. Az általa ajánlott formát, vagyis, hogy az új társulás szabad tudományos társaságként jöjjön létre, 1885-ben az említett jubileumi ülésen egyhangúlag elfogadták. A rögtön utána megtartott alkotmányozó ülés elfogadta az ugyancsak az előadó által ajánlott nevet, s így jött létre 1885-ben mintegy 40 taggal a Nemzetközi Statisztikai Intézet, — az »Institut International de Statistique.«³²

Az új társaság jelentős sikerként könyvelhette el azt is, hogy újonnan megválasztott elnökének, *Rawson W. Rawson*nak sikerült a német birodalmi Statisztikai Hivatal és a porosz Statisztikai Hivatal elnökeit is belépésre bírni, meggyőzve őket a társulásnak teljesen politikamentes jellegéről.³³ Az intézet 1887—1947 között ilymódon 23 ülést tartott 2—3 évenként, melyeken mintegy 150—250 tag vett részt, akiket akadémikus alapon, tudományos érdemeik alapján választottak be a társulásba.

Ezek az ülések a statisztikai elmélet legfontosabb elméleti és gyakorlati kérdései terén tovább folyt az a nagyszabású egységesítő munka, melyet a kongresszusok megkezdtek, valamint az új problémák felvetése és feltárása is, vagyis a statisztikai gyakorlat és statisztikai tudomány területének további kiszélesítése. Megjegyzendő, hogy az Institut ezeken az üléseken továbbra is dolgozott ki ajánlásokat, azaz »voeu«-ket a követendő tudományos és gyakorlati módszerek tekintetében az egyes kormányokkal való közlés céljából, de kifejezetten azzal a korlátozással, hogy az ezek elfogadása feletti döntés kizárólag az érdekelt kormányok szabad mérlegelésétől függ. Az Institut és különösen annak egyre nagyobb számú és az egyes statisztikai szakterületek szerint specializált szaktanárságainak munkássága egészen az I. világháborúig szinte teljes és tökéletes képet nyújt a statisztikai gyakorlat és a statisztikai tudomány akkori fejlődéséről, ezáltal bizonyítékát adva annak a ténynek is, hogy ez a nemzetközi együttműködési forma messzeemenően megfelelt nemcsak a polgári statisztikai tudomány további fejlődésének, de az egyes érdekelt nagyhatalmak statisztikai szükségleteinek is.

A polgári statisztikai tudomány eme államtudományi és államigazgatási szolgálati szerepével függhet össze az a tény is, hogy az Intézetnek az I. világháborúig kifejtett munkásságában a matematikai statisztikai iránynak azok a jelentős elméleti kontribúciói, amelyek éppen *Pearson* és *Lexis* hatására igen mély hatást gyakoroltak a polgári statisztikai tudomány későbbi fejlődésére, az Intézet működésének ebben a korszakában viszonylag kevésbé tükröződtek. *Pearson* úgy látszik nem ok nélkül érezte azt, hogy a közgaz-

³² *Zahn*, id. m., 6. és köv. o.

³³ Uo., 11. o.

dászok és — tegyük hozzá, a statisztikusok — többsége *Marshallal* együtt »Matemactical outsider«-nek tartotta őt.³⁴ Az Intézet élénk tevékenységével függ össze az is, hogy az Intézet röviddel az első világháború előtt, 1913-ban állandó szervezet hozott létre a hágai ún. »Office Permanent« formájában.

Enek az állandó szervnek főfeladata az adminisztráción kívül elsősorban a nemzetközi kiadványok kiadásának megszervezése és ellátása lett volna, elsősorban a főleg demográfiai vonatkozású nemzetközi évkönyvé, továbbá a nagy városok évkönyvéé, valamint az ún. havi közleményeké.³⁵ Az Institut ezáltal átmentette tehát a nemzetközi statisztikai kongresszusok nemzetközi publikációiból mindazokat, amelyek általánosabb érdeklődésre tarthattak számot és melyek anyagának publikálása semmiféle különösebb érdeket nem sértett. Lehetővé tette ez a forma azt is, hogy a XIX. és a XX. század fordulója körül a különféle polgári államok hivatalos statisztikai szervezeteinek a hiteles nagytömegű tényanyag iránti igényét is egyre fokozódó mértékben lehessen kielégíteni, vagyis, hogy az állami statisztika terén az a kiterjedésben és mélységben egyaránt folyó fejlődés végbemenjen, melyet *Lenin* is megfigyelt s melyre külön is felhívta a társadalomtudomány kutatóinak figyelmét az imperializmus kifejlődésével kapcsolatban.³⁶

Az I. imperialista világháború a nemzetközi statisztikai tudományos együttműködésnek korábbi, ekkor főleg a Nemzetközi Statisztikai Intézet által képviselt fejlődési korszakát igen nagy mértékben megzavarta és átalakította. Nemcsak azáltal, hogy a háború nagyrészt lehetetlenné tette az Intézet munkáját s nem is csak azzal, hogy a háború utáni idők valutáris zűrzavarai folytán annak léte anyagi okokból is veszélyeztetetté vált, hanem elsősorban azáltal, hogy a nemzetközi statisztikai együttműködés új formáit fejlesztette ki, miután létrehozta a *Búza László* professzor által »sui generis« államszövetséggként meghatározott Nemzetek Szövetsége keretében a nemzetközi statisztika hivatalos szerveit is.³⁷

V.

Ez a fejlődés sem minden előzmény nélkül következett be. Előzményei között kell megemlítenünk elsősorban azt, hogy a nemzetközi statisztikai kongresszusok által létrehozott egyes szervek, melyek bizonyos kisebb részterületeken hivatalos nemzetközi statisztikai tevékenységet fejtettek ki, túlélték a kongresszusokat és a Nemzetek Szövetségének megalakulásáig saját területükön folyamatosan hivatalos nemzetközi statisztikai tevékenységet fejtettek ki. Ezek között a szervezetek között kell említenünk elsősorban a Nemzetközi Postai Uniót, mely 1875-től, és a Nemzetközi Táviró Uniót, mely már 1868 óta működött. Tulajdonképpen ide tartozik azonban a Nemzetközi

³⁴ Vö. S. A. Stouffer: »Karl Pearson, An Appretiation of the 100th Anniversary of his Birth«, Journal of the American Statistical Associaton, 1958. March, 24. o.

³⁵ Zahn, id. m., 30. és köv. o. — Az európai országok demográfiai évkönyvének adatait az Állandó Hivatal 1914—18 között össze is állította, vö. H. Campion: »International Statistics«, Journal of the Royal Statistical Society, Series A, Part II., 1949., 111. o.

³⁶ Vö. *Lenin Művei*, 22. köt., Bp., 1951., »Az imperializmus mint a kapitalizmus legfelső foka«, 211. és köv. o.

³⁷ *Búza L.*: »Nemzetközi jog«, Egyetemi tankönyv, Budapest, 1935.

Népeességtudományi Kongresszus is, amely 1878—1885 között előbb autonóm szervként, majd mint a Nemzetközi Közegészségügyi Kongresszus része fejtette ki működését.

Megjegyzendő az is, hogy a századfordulótól kezdve új intézmények is alakultak, vagy egyes régebbi intézmények is újjáalakultak és az Institut ezekkel is sikeresen működött együtt. Ez utóbbiak között említendő az 1901-ben Bazelben tudományos magántársaságként alapított Nemzetközi Munkaügyi Hivatal, az 1905-ben Rómában megalakult tudományos jellegű Nemzetközi Mezőgazdasági Statisztikai Intézet, az 1907-ben Párizsban újjáalakult Nemzetközi Közegészségügyi Hivatal és az 1913-ban Brüsszelben alakult Nemzetközi Kereskedelmi Statisztikai Iroda, mely utóbbi azonban már csak 1923-ban tudta működését megkezdeni.³⁸

Ezekkel az intézményekkel azonban az Intézetnek természetesen olyan alapvető jellegű együttműködési problémái nem merültek fel, mint az I. világháború után megalakult Nemzetek Szövetségével kapcsolatban, bár a Nemzetek Szövetségének a statisztikai tevékenységet kifejtő szervei is kifejezetten a tudományos megfigyelés és kutatás, illetve az ezen alapuló tanácsadás céljait szolgálták csupán és technikai segélyszervei is elsősorban ugyanennek a célnak a szolgáltatásban állottak. Ez utóbbiak mégis alapvetően érintették az Intézet egész tevékenységét annak következtében, hogy annak szinte teljes munkaterületét átfogták és tevékenységük kifejtéséhez a Nemzetek Szövetségének teljes hivatalos hatósági apparátusa állott rendelkezésükre. E szervek között elsősorban a Titkárság 1919-ben alakult Gazdasági és Pénzügyi Szekciója említendő, melybe később a külön technikai segélyszerveként létrehozott Közlekedési és Szállítási Szervezet is beolvadt, valamint a Közegészségügyi Szekció és az ugyancsak nemzetközi hivatalos szervként 1923-ban újjáalakított Nemzetközi Munkaügyi Hivatal. Itt említendő végül a már említett brüsszeli Kereskedelmi Statisztikai Intézet, továbbá a Nemzetek Szövetségével egyidőben alakult párizsi Nemzetközi Kereskedelmi Kamara s végül az 1925-ben ugyancsak párizsban létesült Szellemi Együttműködés Nemzetközi Intézete.

A Nemzetek Szövetsége az említett szervekre támaszkodva a nemzetközi statisztika legszélesebb területére kiterjedő tevékenységet fejthetett ki, melynek megindulása az Intézet legfőbb irányítását és tekintélyét messzeemenően vitássá tette. A Nemzetközi Statisztikai Intézet emiatt maga tette a kezdeményező lépést, már 1919-ben Londonban, hogy egyrészt a statisztikai terminológiai nemzetközi egységesítése ne szenvedjen kárt, másrészt, hogy a kettős munkát is kiküszöbölje a nemzetközi statisztikai együttműködés területén.

Az Intézet részéről kezdetben kiküldött vegyes bizottságok, melyek az alapvető problémák megoldását »ad hoc« létrejött megegyezésekkel próbálták elérni, nem vezettek eredményre. Így került sor részéről egy olyan tervezet kidolgozására, mely az Intézetnek a Nemzetek Szövetségéhez való viszonyát abban a formában kívánta rendezni, hogy ez utóbbi statisztikai tevékenységét a már fennálló nemzetközi statisztikai szervezetek autonómiájának érintetlenül hagyásával fejtsse ki és ugyanakkor a Nemzetközi Statisztikai Intézetet, mint tudományos tanácsadó testületet vonja be saját statisztikai jellegű tevékenységébe. Ez a terv, bár hivatalosan nem került elfogadásra,

³⁸ Zahn, id. m., 41. és köv. o.

annak az 1922—28 között kialakult együttműködésnek során, melyet a gazdaságstatisztika egységesítésére létrehozott vegyesbizottság munkássága ért el mégis mind a Nemzetek Szövetsége, mind a Nemzetközi Statisztikai Intézet részéről »de facto« alkalmazásra került.

Így került sor végre egy újabb, 1928-as tervezet alapján arra az 1930-ban életbelépett egyezményre, mely a Nemzetek Szövetsége és a Nemzetközi Statisztikai Intézet együttműködését kielégítő módon szabályozta. Ez az egyezmény kifejezetten nemzetközi jellegű volt és ahhoz nemcsak a Nemzetek Szövetségének legtöbb tagállama, de néhány nem-tagállam is — összesen 26 állam csatlakozott. Ezután került sor a Nemzetek Szövetségének kebelében az összevont Közgazdasági, Pénzügyi és Szállítási Osztály mint legfőbb intézményes nemzetközi statisztikai szerv létrehozására, amely csakhamar megkezdte a rendszeres nemzetközi statisztikai kiadványok publikálását, köztük a legfontosabbakét, a Nemzetek Szövetsége évkönyvét és annak havi Bulletinjét, továbbá a különféle nem rendszeres kiadványokét is, melyek között különféle dokumentumok és problémák monografikus feldolgozása játszott a főszerepet.³⁹

A Nemzetek Szövetsége keretében megvalósult nemzetközi hivatalos szervezeten nyugvó polgári nemzetközi statisztika ily módon ismét egyesítette azt a tudományos és adminisztratív vonalat, amelyek egysége *Quetelet* elgondolása szerint egyben záloga volt a polgári statisztikai tudomány további fejlődésének. A helyzet közelebbi vizsgálata azonban azt mutatja, hogy a két vonal egyesítése mégsem teljesen abban a formában következett be, ahogy azt *Quetelet* eredetileg elképzelte, miután a Nemzetközi Statisztikai Intézet kereteiben összpontosuló tudományos fejlődés hatása — a közvetett befolyás folytán — a korábbinál lényegesen kisebb volt a nemzetközi statisztikai adminisztrációra, mint a nemzetközi statisztikai kongresszusok idejében kifejlődésnek indult közvetlen kapcsolatok korszakában. Másrészt a Nemzetek Szövetsége kereteiben kialakult nemzetközi statisztikai apparátus, — amelyet ebben az értelemben a korábbi kongresszusi időszak önállósult állandó bizottságánál lényegesen fejlettebb szervnek kell tekintenünk —, jóval bürokratikusabb és az egyes érintett államok érdekeit is csak jóval távolabbról képviselő nemzetközi statisztikai szervvé vált, melynek tevékenységét elsősorban közvetlenül a Nemzetek Szövetsége által képviselt érdekek és elgondolások szabták meg. Ezek az érdekek a Nemzetek Szövetsége szervezeti felépítésénél fogva elsősorban az Egyesült Nemzetek Szervezetében túlsúlyt játszó nagyhatalmak érdekeivel estek többnyire össze.

Emellett az egyetemesebb érdekeket szolgáló tudományos fejlődés befolyását a Nemzetek Szövetsége központi nemzetközi statisztikai apparátusára az is gyengítette, hogy alig rendeződött el a Nemzetközi Statisztikai Intézettel az együttműködés kérdése, a kapitalizmus eddig ismert legpusztítóbb világválsága, majd ezzel szoros összefüggésben a fasiszmus előretörése Németországban, olyan mozgalmas időszakot alakítottak ki a XX. század 30-as évtizedétől kezdve, mely nem az imperialista államok közötti ellentétek eltorpítása, hanem egyenesen kiélezése irányában haladt. Az előretörő fasiszmus a kifejezetten tudományos statisztikai táborban is a nemzetközi együtt-

³⁹ Uo. — Az 1920-as egyezmény legfontosabb nemzetközi gazdasági statisztikára vonatkozó 2. cikkülésének szövegét lásd *Campion*, id. m., 127. és köv. o., Appendix I: »International Convention Relating to Economic Statistics, 1928.«

működés felbomlasztása irányában hatott, különösen a népességi statisztika terén, az általa propagált faji elv áltudományos ideológiájával. Erre jó példa az 1928-ban alakult Nemzetközi Népeségtudományi Unió tevékenységének hasonló módon való akadályozása a tudományos együttműködés síkján, mint amelyet a bismarcki imperializmus a nemzetközi statisztikai kongresszusok vonatkozásában gyakorolt.

A Nemzetközi Népeségtudományi Unió létrehívásának jogosultságát ezekben az időkben éppen az adta meg, hogy a népességi statisztikának a gazdaságstatisztikáénál már korábban tökéletesebben kidolgozott rendszere ez időben meglehetősen megmerevedett és kevesebb megértést fordított a fejlődés új problémái felé, mintsem az kívánatos lett volna. Szerepet játszott ebben az is, hogy a Nemzetek Szövetségének hivatalos nemzetközi statisztikai apparátusa elsősorban a gazdaságstatisztikai térre koncentrált monografikus és kutató tevékenységét. A Nemzetközi Népeségtudományi Unió első, 1931-es londoni kongresszusa ily módon hézagot pótolott és valódi nemzetközi népességtudományi kongresszus jellegével bírt. A második ilyen természetű kongresszus, — melyet 1935-ben Berlinben tartottak, — elsősorban a német hivatalos statisztikusok, de egyes, a statisztikai tudomány körébe tartozó német résztvevők által is élesen exponált fajelméleti állásfoglalásai miatt felbomlott és annak munkáját csak az 1937-es párizsi kongresszus folytathatta a német népességtatisztika képviselőinek távollétében.⁴⁰

A 30-as évek végén kitört II. imperialista világháború és azt követően az új nemzetközi világszervezet, az Egyesült Nemzetek létrehozása, alapvetően keveset változtatott már azon a helyzeten, melyet nagyban-egészben a Nemzetek Szövetsége hozott létre a polgári államok közötti nemzetközi statisztikai együttműködés kialakult formáit illetően:

A fő változások elsősorban abban jelölhetők meg, hogy a Nemzetek Szövetsége korábbi Közgazdasági, Pénzügyi és Közlekedési Osztálya tevékenységét jelenleg az Egyesült Nemzetek Gazdasági és Szociális Tanácsa vette át és ennek keretében külön nemzetközi statisztikai hivatal is alakult, az Egyesült Nemzetek Statisztikai Hivatala, amely Lake Success-ben, New-Yorkban működik. A Római Nemzetközi Mezőgazdasági Intézetet és a speciális téren működő nemzetközi statisztikai szervezetek többségét is túlnyomórészt az Egyesült Nemzetek különféle szervezetei szívták fel. A centralizáció ilyen kiterjedése mellett is sor került azonban egyes speciális nemzetközi statisztikai tevékenységek kialakítására, mint pl. a Nemzetközi Pénzügyi Alapnál a nemzetközi pénzügyi statisztika művelésére és publikálására. Az újabb átalakulások között jellegzetesnek kell azt is tartani, hogy az Egyesült Nemzetek keretében 1946-tól ideiglenes, 1947-től pedig végleges formában egy statisztikai bizottság — Statistical Commission — is működik 15 állam képviselőiből, amely kétfévente egy alkalommal ül össze és felülvizsgálja a statisztikai tudomány terén bekövetkezett változásokat. Ennek alapján tesz ajánlásokat az Egyesült Nemzetek és specializált szervei számára arra nézve, hogy milyen irányelveket kövessenek a nemzetközi statisztikai munka kifejtésénél. Ez a bizottság tehát formailag emlékeztet az egy századdal korábban kialakult nemzeti statisztikai hivatalok mellett működő statisztikai tanácsok intézményére, miután annak mintegy nemzetközi megfelelője az Egyesült Nemzetek Szervezete, illetve annak statisztikai hivatala szempontjából.

⁴⁰ A. Landry: »Traité de Démographie«, 2e Éd., Paris, 1949., 20. és köv. o.

Ennyiben tehát működése messze túlmegy a Nemzetek Szövetsége keretében 1930—39 között működött Szakértő Bizottság — Committee of Statistical Experts — működésén.

Az állandó Statisztikai Bizottság kialakulása messzemenő khatásokkal járt a Nemzetközi Statisztikai Intézet munkáját illetően is, melyek többek között már az 1947-es washingtoni szesszió alkalmával felvetették az alapszabálymódosítás szükségességét is. Az Intézet így kialakult új munkaterülete élesebben vált el az Egyesült Nemzetek statisztikai munkaterületétől is, de egyben jobban is egészíti ki azt. Az Intézet munkássága elsősorban a módszertan területére összpontosul és a statisztikai oktatás kérdéseire, valamint az 1947 óta affiliált tudományos társaságok nemzetközi statisztika terén folyó munkásságának az összefogására. Ezek között a tudományos társaságok között az 1930-ban alakult Ökonometriai Társaság és a már említett Nemzetközi Népeségtudományi Unió a legjelentősebbek.⁴¹

Az együttműködés tartalmi kérdései vonatkozásában a legfeltűnőbb jelenség talán az, hogy a II. világháború utáni nemzetközi statisztikai fejlődésben igen jelentős szerepet foglaltak el mind a Nemzetközi Statisztikai Intézet, mind az Egyesült Nemzetek statisztikai szervezetének munkásságában a hivatalos statisztikai tevékenységnek világviszonylatban való kiterjesztése és egységesítése és ezzel párhuzamosan a bizonyos nemzetközi standardoknak megfelelő statisztikai oktatás kérdései. Ezek az erőfeszítések vezettek többek között az 1940-ben alakult Amerikaközi Statisztikai Intézet munkásságának közelebb hozására az Egyesült Nemzetek statisztikai téren folyó munkájához, valamint olyan kezdeményezésekre az Egyesült Nemzetek égisze alatt, mint amilyen az Európai Statisztikusok Konferenciája volt 1953-ban és az Ázsiai Statisztikusok Konferenciája 1957-ben.⁴²

VI.

A polgári nemzetközi statisztikai együttműködés legújabb, II. világháború utáni szakaszát értékelve, a formák intézményes fejlődése az oktatás nemzetközi síkon kialakított új területi gazdagodása és az elméleti, különösen matematikai módszertani téren folyó egységesítő munka a legfeltűnőbb jelenségek.⁴³

Eddigi fejtegetéseink végső konkluziója azonban elsősorban az, hogy a II. világháború utáni időszak legdöntőbb új vonása a nemzetközi statisztikai együttműködés terén nem is annyira ebben, hanem kétségtől a Szovjetunió fokozottabb részvételében és növekvő súlyában jelölhető meg a nemzetközi életben és a szocialista táborban tömörült országok jelentkezésében, nemcsak a nemzetközi életben, de magának az Egyesült Nemzeteknek keretein belül is, ami a nemzetközi statisztikai együttműködés problémáira is elhatároló befolyással van.

A Szovjetunióban kifejlődött szocialista statisztikai tudomány eltérő, marxista tudományos alapjai, határozottan társadalomtudományi jellege, haladó tartama és ennek, valamint a szocialista terveződésnek megfelelő új szervezeti elvei és formái napjaink nemzetközi statisztikai együttműködése

⁴¹ Vö. G. Goudswaard: »Spécialisation, Intégration et Statistique Internationale«, Extrait de la Revue de l'Institut International de Statistique, 1951. 2., 6. és köv. o.

⁴² Vö. Leonard, id. m., 10. o.

⁴³ Goudswaard, id. m., uo.

szempontjából két nagyfontosságú új problémát vetettek fel a II. világháború után. Felmerült ui. egyrészt a szocialista tábor statisztikusainak, azaz tudományos és hivatalos statisztikusainak részvétele a polgári statisztika kereteiben kialakult s itt vázolt nemzetközi együttműködésben, — másrésztől felmerültek azonban a szocialista tábor statisztikusainak egymás közötti nemzetközi együttműködésének kérdései is a proletárinternacionalizmus szellemében.

Ami az első kérdést illeti, a szocialista tábor statisztikusainak sikerült megteremtleniök azokat az alapokat a legszélesebb értelemben vett nemzetközi statisztikai együttműködés területén is mindazokban a kérdésekben, melyek az Egyesült Nemzetek keretében tömörült nemzetek közötti békés együttműködést szolgálják.

A második kérdésben, vagyis a szocialista táboron belüli nemzetközi statisztikai együttműködés terén a kialakult gyakorlat elméleti általánosításához a szocialista statisztika a fejlődési idő rövidebbe és gyors üteme következtében egyelőre még nem jutott el, egyes elszigeteltbb jellegű feltevésektől eltekintve.⁴⁴ — függetlenül attól, hogy ez a gyakorlat már elegendő alapot nyújthat legalábbis az e téren elvégzendő első átfogási kísérletekhez. Jelen tanulmányunk többek között azt a célt is szolgálja, hogy konkluziójában ezeknek a kérdéseknek a fontosságára és jelentőségére rámutasson. De rá kíván befejezésül mutatni arra is, hogy e kérdések feltárására a marxizmus klasszikusainak munkásságából kiindulva feltétlenül szükség van⁴⁵ és hogy e kérdések tudományos felvetésével és kidolgozásával — a szerző nézete szerint — a szocialista statisztikai tudomány jelentős segítséget nyújthat a szocialista nemzetközi statisztikai gyakorlat egyes kiemelkedő fontosságú és előtérben álló kérdéseinek a megoldásához is.

Др. Роберт Хорват
Профессор университета

РАЗВИТИЕ МЕЖДУНАРОДНОГО СТАТИСТИЧЕСКОГО СОТРУДНИЧЕСТВА

(Резюме)

Автор исходит из того, что в развитии статистических наук решающую роль играла идея сравнения, хотя формирование начала статистических наук, различных статистических направлений меркантилизма, скорее скрывало, нежели выносило на поверхность эту существенную черту статистических наук. Идея сравнения еще во всяком случае подавляющей была в донесениях венецианских послов, в литературе описательной науки о государстве и в особенности в её университетской статистической разновидности, а также и в английской политической арифметике.

Отсутствие данных, вернее отсутствие организации, могущей обеспечить данные большой массы методами обобщения и разделения труда, привели сторонницей поздней университетской статистики к требованиям статистической обработке данных страны, в этом направлении действовали, в свою очередь, также и экономические потребности капиталистического развития. Только с формированием национальных

⁴⁴ Vö. G. Nultsch: »Für ein engeres Zusammenarbeiten der Statistiker des demokratischen Lagers«, Statistische Praxis, 1956., Heft 10., 145. és köv. o., — továbbá a polgári statisztikával való együttműködés új felfogására vonatkozólag lásd *Mód Aladárné*: »A nyugateurópai országok statisztikai munkájának néhány kérdése«, Statisztikai Szemle, 1955. 12. sz., 1082. és köv. o.

⁴⁵ Vö. a szerző id. dolgozatával: »Marx hozzájárulása stb.«, és az ott idézett szocialista irodalommal.

статистических управлений и с развитием соответствующих им единых, носящих исследовательский характер куржуанских статистических наук, могла вновь возникнуть идея международного статистического сотрудничества. Научный труд подробно анализирует в связи с развитием, имевшим место в последнее время, роль Швартнера и Кветеля а затем после краха международных статистических конгрессов, анализирует наступившее положение и в его рамках роль Международного статистического института, Лиги наций и Организации Объединенных Наций. В заключение автор выдвигает вопрос необходимости более тесного международного сотрудничества между статистиками и статистическими организациями стран социалистического лагеря.

DR. ROBERT HORVÁTH
Professeur d'université

LE DÉVELOPPEMENT HISTORIQUE DE LA COOPÉRATION STATISTIQUE INTERNATIONALE

(Résumé)

C'est l'idée de comparer qui sert comme point de départ de l'auteur, quoique les débuts de la science statistique aient plutôt caché que dévoilé ce trait caractéristique intégral. L'idée de comparer était encore prépondérante dans les «Relazioni» de Venise, dans la statistique descriptive de «Staatenkunde» et spécialement dans celle de son branche universitaire, — mais aussi dans la statistique du «political arithmetic» anglais.

Le manque des données intégrales et d'une organisation basée sur la division et intégration du travail a forcé les représentants de la statistique universitaire descriptive de rassembler les données complètes d'un seul pays, dont la nécessité s'imposa aussi sous la pression du développement capitaliste. C'est après ce détour, — et après la formation des bureaux de statistique nationaux et parallèlement après la formation d'une science statistique bourgeoise unique, que l'idée de coopération internationale statistique s'est renouvelée. L'ouvrage de l'auteur tâche de développer les rôles de Schwartner et de Quetelet dans cette métamorphose et la situation qui résulta après l'échec des Congrès Internationaux de Statistique, y compris les fonctionnements de l'Institut International de Statistique, de la Société des Nations et de l'Organisation des Nations Unies. En conclusion, l'auteur souligne la nécessité d'une coopération internationale plus étroite sur le terrain de statistique socialiste, c'est-à-dire parmi les statisticiens et les organisations de statistique du camp socialiste.